

BALTIJAS VĀCU SOLODZIESMA UN GUSTAVS FON MENGDENS

Ilze Šarkovska-Liepiņa

Atslēgvārdi: korāļarija, piētisms, baroks, humānisms Rīgā, ģenerālbass

Latvijas mūzikas ainavā, sākot jau ar 17. gadsimtu, daudz savdabīgu krāsu ir ienesusi solodziesma. Šajā žanrā darbojušies gan profesionāli komponisti, gan amatiēri. Savukārt nošu krājumi, prese un laikabiedru atmiņu stāsti liecina, ka solodziesma līdztekus instrumentālajai kamermūzikai izsenis bijusi Baltijas un Latvijas identitātes zīme – vai nu tā būtu intīma lirika, reliģiska kontemplācija, vai tautadziesmas garā rakstīta kompozīcija. Paralēli veidojusies arī visai ievērojama korliteratūras daļa, kas tapusi kā kora akadēmiju un *Liedertafel* biedrību repertuārs – dziesmas vīru korim, kantātes, oratorijas, operu un teātra mūzikas fragmenti. Solodziesmu autoru vidū bijuši, piemēram, politiķis, Polijas diplomāts un viens no Ziemeļu kara organizētājiem Johans Reinholds fon Patkuls (*Johann Reinhold von Patkul*, 1660–1707), Kurzemes un Zemgales hercoga Ernsta Johana fon Bīrona dzīvesbiedre Benigna Gotlībe fon Bīrona (*Benigna Gottliebe von Biron*, dz. fon Trota-Treidena / *von Trotta genannt Treyden*, 1703–1782), dziesminieks Kristofs Frīdrihs Neanders (*Christoph Friedrich Neander*, 1723–1802), dzejniece Elīza fon der Reke (*Elisa von der Recke*, 1754–1833¹), Krievijas cara Aleksandra I slavenā padomdevēja un hernhūtiete Beāte Barbara Juliāna fon Krīdenere (*Beate Barbara Juliane von Krüdenener*, dz. fon Fītinghofa-Šēla / *von Vietinghoff genannt Scheel*, 1764–1824), Latviešu literārās biedrības dibinātājs, mācītājs Kārlis Kristiāns Ulmanis (*Karl Christian Ulmann*, 1793–1871), garīgo dziesmu autore Jūlija Katarīna Hausmane (*Julie Katharina Hausmann*, 1826–1901) un, visbeidzot, visā reģionā plaši atzīti profesionālie komponisti: hernhūtiešu skaņradis, Rīgas Mūzikas biedrības paspārnē koncertējošs mūziķis un vēlāk Tērbatas Universitātes profesors Johans Frīdrihs Bonevāls de Latrobe (*Johann Friedrich Bonneval de La Trobe*, arī *Latrobe*, 1769–1845), kā arī rīdzinieks, savulaik populārākais baltiešu komponists Augusts Heinrihs fon Veirauhs (*August Heinrich von Weyrauch*, 1788–1865). Tā ir tikai neliela daļa no personībām, kuru devums būtu pelnījis izvērtējumu gan Latvijas vācu mūzikas kontekstā, gan plašākā reģionālā mērogā. Svarīgi būtu analizēt arī viņu mūzikas ietekmes avotus un iespaidu uz latviešu pirmsnacionālās profesionālās mūzikas veidošanos.

Dziesmu krājumi

Par dziesmu jaunrades plašo vērienu liecina daudzi izdevumi. Daļa no tiem glabājas Latvijas bibliotēkās, muzeju krājumos un arhīvos, bet daļa pieejami vairs tikai ārpus Latvijas. Nozīmīgākie un vērtīgākie ir antoloģijas tipa krājumi. To vidū minams Roberta fon cur Mīlena (*Robert von zur Mühlen*, 1835–1899) unikālais, Tērbatā klajā laistais izdevums *Baltische Gesänge aus der Zeit vom 17ten Jahrhundert ab bis zur Gegenwart* ("Baltijas

1 Pilnā vārdā Elizabete Šarlote Konstance fon der Reke (*Elisabeth Charlotte Constanzia von der Recke*).

dziesmas no 17. gadsimta līdz mūsdienām”). 1894. gadā publicēta šīs antoloģijas 1. burtnīca, kas ietver 33 dziesmas – Baltijas provinču vokālās jaunrades pārles. Otro burtnīcu ar 21 dziesmu laidis klajā Roberta fon cur Milena dēls Ralfs Sanktpēterburgā (1899). Kā liecina viena no ievērojamākajām vācbaltiešu mūziķēm, Sanktpēterburgā dzīvojušī komponiste, pianiste un folkloriste Ella Adajevska (*Ella Adajevsky*, dz. Elizabete fon Šulca, *Elisabeth von Schultz*, 1846–1926), Ralfa fon cur Milena rīcībā varētu būt bijušas (vai reģistrētas) kopumā ap 1000 vācbaltiešu autoru dziesmām (Arro 1965: 208).

Vēl agrāk, pirms abu Milenu² veikuma, izdota Karla fon Holsta (*Carl von Holst*) veidotā Baltijas komponistu 12 dziesmu miniantoloģija *Zwölf Lieder Livländischer Komponisten* (“Divpadsmit Vidzemes komponistu dziesmas”, 1864). Līdzās Latrobes, Veirauha un citu Baltijas autoru darbiem tajā atrodama arī barkarola *Das Fischermädchen* (“Zvejniekmeita”, ar Heinriha Heines dzeju), ko radījis Georgs Grindelis (*Georg Grindel*, 1810–1845) – pirmā latviešu izcelsmes zinātnieka, farmaceita un Tērbatas Universitātes profesora Dāvida Hieronīma Grindeļa dēls³. Šis autors – latviešu Grunduļu dzimtas pēctecis – savā īsajā mūžā sacerējis vismaz 44 kora un 16 solodziesmas, kas izdotas Rīgā, 1902. gadā publicētajā krājumā *Dichtungen und Compositionen* (“Dzejas un kompozīcijas”).

Dziesmu krājumu sērijas veido arī atsevišķi komponisti. Piemēram, Veirauha devums ir pieci solodziesmu krājumi, kas laisti klajā no 1820. līdz 1823. gadam un katrs ietver ap duci skaņdarbu. Taču arī pirms tam komponists Rīgā, pašā izdotajā laikrakstā *Iris*, publicējis savas dziesmas.

Tie ir tikai daži piemēri, kas skaidri apliecina vācbaltiešu muzikālo gaumi, mājās un salonos izkoptās tradīcijas, interesi par sava reģiona mūziku un tās vēsturi. Šādu izdevumu tapšana atspoguļo reģionālās identitātes meklējumus. Muzikāliju kolekcionāra Georga Pelhava (*Georg Johann Daniel Pölchau*, arī *Poelchau*, 1773–1836) krāšanas azarts, Morica Rūdolfa (*Moritz Rudolph*, 1843–1892) veiktā Rīgas un Jelgavas mūzikas vēstures izpēte, tāpat kā vairāku citu vācbaltiešu aktīvā darbība vērš šos centienus plašumā un dziļumā. Tradīcijas vēriens un dziesmu lielais īpatsvars Baltijas mūzikas kultūrā mudināt mudina pētniekus meklēt to jaunrades avotus.

2 Starptautiskajā pētniecībā šis uzvārds biežāk sastopams versijā *Zur Mühlen* (Cur Milens vai Curmilens), adaptējot senās dzimtas vēsturisko nosaukumu. – *Sast. piezīme*.

3 Georga Grindeļa tēvs Dāvids Hieronīms Grindelis (*David Hieronymus Grindel*, 1776–1836) cēlies no Rīgā iecelojušo latviešu namnieku Grunduļu dzimtas un tiek uzskatīts par pirmo latviešu cilmes zinātnieku. Viņa vectēvs Mārtiņš Grundulis bijis zemnieks, no muižas izbēdzis dzimtilvēks, savukārt tēvs Miķelis Grundulis (Grindelis) – jau turīgs mastu šķirotājs, kas ieguvis Rīgas pilsoņa tiesības, Rīgas brāļu draudzes loceklis. Dāvids Hieronīms Grindelis kļuva par aptiekāru, ārstu, ķīmiķi, botāniķi un izdevēju. Viņa ģimenē 1810. gadā dzimis dēls Georgs – vēlāk Krievijas armijas ārsts, dzejnieks un dziesmu autors (Stradiņš 2009: 327–337).

1. attēls. Gustavs fon Mengdens (1625 vai 1627–1688). Portrets (eļļa). No Igaunijas Nacionālā muzeja gleznu kolekcijas (*Eesti Rahva Muuseum, ERM* Fk 889: 447)

Gustava fon Mengdena darbi vēsturiskos un mūsdienu izdevumos

Roberta fon cur Mīlena sastādītajā un Tērbatā izdotajā antoloģijā *Baltische Gesänge aus der Zeit vom 17ten Jahrhundert ab bis zur Gegenwart* 17. gadsimts pārstāvēts ar vairākām dziesmām, kuru autoru varam uzskatīt par pirmo Baltijas cilmes komponistu. Un tas ir Vidzemes brīvkungs, ģenerālmajors un landrāts **Gustavs fon Mengdens** (*Gustav von Mengden*, 1625 vai 1627–1688).

Jau reformācijas laikā Livonijas⁴ teritorijā darbojās vairāki ievērojami, no Vācijas ieceļojuši skaņraži, piemēram, dzejnieks, amatnieks un sākotnēji franciskāņu mūks Burkards Valdiss (*Burcard*, arī *Burchard*, *Burkard Waldis*, ap 1490–1556). Savā Livonijas periodā (1519–1546) viņš radījis muzikāli dramatisku darbu *De parabell vam vorlorrn Szohn*⁵ (“Līdzība par pazudušo dēlu”, 1527), kā arī sacerējis virkni psalmdziesmu, kas vēlāk apkopotas krājumā un izdotas Vācijā (1556). Tāpat no vācu zemēm Rīgā ieceļojis komponists un Rīgas Domskolas kantors Pauls Bucēns (*Paulus Bucenus*, arī *Bucaenus*, *Buchenius*, 1548 vai agrāk – 1586). Viņa kompozīciju klāstā atrodam daudzbalssīgas mesas, motetes, pasijas un citus vokālos darbus.

4 Nosaukumam *Livonija* (latīņu *Livonia*, vācu *Livland*) dažādos vēstures periodos bijis atšķirīgs saturs: tas apzīmējis gan savulaik pastāvējušo Livonijas valsti – tagadējo Latvijas un Igaunijas teritoriju, gan tikai kādu tās daļu, piemēram, lībiešu apdzīvoto teritoriju vai arī vēlāko Vidzemes guberņu, kas aptvēra tagadējo Vidzemi Latvijā un Dienvidigauniju (skat. Auns 2018: 214). Šajā rakstā apzīmējums *Livonija* lietots, attiecinot to uz Latvijas un Igaunijas zemēm, t. i., vēsturiskajām Livonijas valsts teritorijām līdz 17. gadsimtam.

5 [Burcard Waldis.] *De parabell vam vorlorrn Szohn* | Luce am ^{xv}. gespelet vnnd Christlick gehandelt | nha ynnholt des Texts/ ordentlick na dem | geystliken vorstande sambt aller vm =|stendicheit vthgelacht/ Tho | Ryga ynn Lyfflandt/ Am | xvij. dage des Monts | Februarij. || M. D.xvij. [Königsberg:] Hans Weinreich [1527].

Arī vēlāk, baroka laikmetā, Livonijā strādāja mūziķi, kas labākas dzīves meklējumos ieradās no Rietumeiropas un apmetās Rīgā vai citviet Baltijas reģionā, piemēram, Johans Valentīns Mēders (*Johann Valentin Meder*, 1649–1719) no Ziemeļvācijas, komponists un spēlmanis Kaspars Špringers (*Caspar Springer*, ? – ap 1696) no Silēzijas, komponists un teorists Džons Stenlijs (*John Stanley*) no Anglijas un daudzi citi, kas ietekmējuši un līdzveidojuši Livonijas mūzikas dzīvi, nostiprinot tās piederību Eiropas kultūrtelpai.

Gustavs fon Mengdens jau ir Livonijas “iedzimtais”. Turklāt slavenai dzimtai piederīgs, tāpēc šī valstsvīra un komponista dzīvesgājums aprakstīts daudzos avotos. Viņa biogrāfija un literārais mantojums tiek koncentrēti ieskicēts Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas rakstnieku un zinātnieku leksikonā, ko veidojuši Johans Frīdrihs fon Reke un Karls Eduards Napjerskis (Recke, Napiersky 1832: 200–201), tāpat arī Morica Rūdolda sastādītajā Rīgas un Jelgavas teātra mākslinieku un mūziķu leksikonā (Rudolph 1890: 157) – šajā izdevumā aprakstīti tikai nedaudzi baroka laikmeta komponisti. Mengdenam veltīti šķirkļi publicēti arī vēlāk – gan Ilonas Breģes leksikonā *Cittautu mūziķi Latvijā 1401–1939* (Breģe 2001: 125), gan Helmūta Šeinhena vācbaltiešu mūzikas leksikonā (Scheunchen 2002: 166–168); tepat jāmin Klauša Pētera Koha apkopotais, visai izvērstais informatīvais materiāls par Latvijas vācu mūziķiem (Koch 2015: 154).

Ieskatu komponista muzikālajā mantojumā paver Voldemāra fon Boka⁶ Tērbatā izdotā 36 korāļu izlase *36 Chorale aus den Schriften des Livländischen Landraths Gustav von Mengden* (1864) ar plašu sastādītāja ievadu – pētījumu par komponista dzīvesgaitām (Bock 1864). Krājumā ietvertas Mengdena dziesmu transkripcijas – kompozīcijas, kas oriģinālā publicētas kā melodijas ar ģenerālbasu jeb *basso continuo*, bet šajā 19. gadsimta izdevumā sniegtas laikmetīgā notācijā. Tieši no Boka sastādītā krājuma vēlāk dziesmas pasmēlies arī 1894. gada antoloģijas veidotājs Roberts fon cur Mīlens.

20. gadsimta publikāciju vidū īpaši izceļams Elmāra Arro pētījums *Die deutschbaltische Liedschule. Versuch einer nachträglichen musikhistorischen Rekonstruktion* (“Vācbaltiešu dziesmas skola. Muzikāli teorētiskas rekonstrukcijas mēģinājums”), kas raksturo vācbaltiešu muzikālo identitāti ar dziesmu kā centrālo žanru. Vokālo mūziku un dziesmu jaunradi Arro vērtē kā Baltijas mūzikas kultūras pamatu un nozīmīgāko tās daļu, minot, ka arī igauņu un latviešu profesionālās mūzikas rašanās un attīstība ir nesaraujami saistīta ar vokālo praksi. Kā pirmo no ievēribas vērtām personībām Arro min Gustavu fon Mengdenu. Latvijā Mengdena personībai pievērsusies kultūras pētniece Ieva Pauloviča promocijas darbā *Garīgā mūzika Vidzemē Zviedrijas lielvalsts vēlnajā posmā (1660–1710)* (Pauloviča 2009), atspoguļojot arhīvu darba rezultātus. Savukārt vācbaltiešu un latviešu literatūrvēstures perspektīvā Mengdena daiļradi analizējusi literatūrzinātniece Māra Grudule (2017: 236–239 u. c.).

Tikmēr latviešu mūzikas historiogrāfiskajā literatūrā Mengdena vārds vispār nav atrodams. Komponista skaniskais mantojums joprojām nav izvērtēts, un viņa vieta Latvijas mūzikas vēsturē nav konceptualizēta.

6 Voldemārs fon Boks (*Woldemar Bernhard Wilhelm Georg Heinrich von Bock*, 1816–1903) bija vācbaltiešu jurists, vēsturnieks un publicists, arī komponista de Latrobes biogrāfs. Viņš studējis Tērbatas Universitātē, darbojies Vīlandē un vēlāk Rīgā (1857–1866), bet mūža otro pusi aizvadījis Vācijā (1866–1903). Arī pats Boks komponējis dziesmas.

Dzīvesgājums

Gustavs fon Mengdens dzimis 1625. vai 1627. gadā landrāta Oto fon Mengdena (*Otto von Mengden*, 1596–1681) un Ģertrūdes fon Rozenas (*Gertrud von Rosen*, 1589–1651) ģimenē. Abu vecāku dzimtām Vidzemē piederējuši pāri par 40 muižu īpašumiem (tostarp Carnikava, Galgauska, Igate, Odziena, Ozolmuiža, Ļaudona, Prauliena, Sinole, Veišu muiža, Vietalva u. c.). Ambiciozais jauneklis studējis Tērbatas Universitātē – tur imatrikulācijas dokumentos viņa vārds parādās 1643. gada janvārī, bet trīs gadus vēlāk tas atrodams Leidenes Universitātes studentu sarakstos. Agri sācis diplomātisko karjeru, apdāvinātais un izglītotais muižnieks šajā jomā guvis spožus panākumus. Viņš bijis Vidzemes landmaršals, majors, piedalījies karā pret Krieviju, kā arī cīnījies Zviedrijas karaļa Kārļa X armijā Dānijā. Vēlāk Mengdens darbojies kā Tērbatas galma tiesas (hoftiesas) asesors, bijis ģenerālmajors un Vidzemes ģenerālvēzijas komisijas priekšnieks. Laulībā ar Barbaru Finku fon Finkenšteinu no Prūsijas (*Barbara Finck von Finckenstein*, 1635–1682) dzimuši četri dēli un piecas meitas (Bock 1864; u. c.).

Šajā visnotaļ cienījamajā dzīvesgājumā tomēr ne viss risinājies gludi – kāds notikums mūža otrajā pusē būtiski iedragājis gan augstmaņa karjeru, gan viņa personības satvaru un attieksmi pret dzīvi, vedinot uz reliģisku pašiegridi, dzejas un mūzikas jaunradi. Iemesls bija ģimenes drāma, kas noritēja tēva trešās un neveiksmīgās laulības dēļ: Gustavam fon Mengdenam bija izveidojušās sliktas attiecības ar tēva jaunās sievas radniekiem, tai skaitā ar svaini, ģenerālmajoru Jākobu Štēlu fon Holšteinu (*Jakob Staël von Holstein*, 1628–1679). Abi tikās duelī, kura gaitā Mengdena pretinieks guva nāvējošus ievainojumus. Otram duelantam bija jādodas prom no valsts, jo viņu apvainoja slepkavībā. Vēlāk tomēr noskaidrojās, ka vainīgais bijis Mengdena dēls Oto Reinholds (*Otto Reinhold von Mengden*, ap 1652–1687), kas izšāvis uz upuri no slēptuves un pēc šī notikuma kopā ar tēvu bēdzis uz Kurzemi un Dancigu (tagadējo Gdaņsku). Mengdena dēlam tiesa piesprieda nāvessodu aizmuguriski, taču tas netika izpildīts – 1687. gadā Oto mira trimdā. Bet Gustavam fon Mengdenam sakarā ar notikušo Tērbatas hoftiesas jeb galma tiesa 1682. gadā noteica naudas sodu, 1500 valstsdālderu, kas jāiegulda Bībeles tulkojuma finansēšanā⁷. Tajā pašā gadā Gustavs fon Mengdens atgriezās savos īpašumos Vidzemē, kur strādāja par galveno zemes revīzijas komisijas vadītāju, bet pēc sešiem gadiem šķīrās no šīs saules. Viens no augstmaņa portretiem glabājas Stokholmā, Karaliskās bibliotēkas portretu kolekcijā, otrs – Tallinā, Igaunijas Nacionālajā muzejā; savukārt portreta fotoreprodukcija skatāma Herdera institūtā Mārburgā un citviet. Rīgas Domā joprojām ir aplūkojama Gustava fon Mengdena epitāfija.

Laikmets un idejas

17. gadsimta otrajā pusē politiskās un ekonomiskās varas sekularizācija Eiropā sasniedz savu kulmināciju – absolūtismu. Zviedrija pārvalda daļu Latvijas teritorijas – Vidzemi un tās lielāko pilsētu Rīgu, kas pieder pie ienesīgākajām Baltijas jūras ostām.

⁷ Tiesas procesa materiāli glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LNA/LVVA, 4060-2-286).

Vidzeme (kurā tolaik ietilpst arī Dienvidigaunija) kļūst par Zviedrijas provinci, savukārt Kurzemes un Zemgales hercogiste, kā arī Latgales novads (Poļu Vidzeme jeb Infantija) saglabā iepriekšējo statusu Polijas-Lietuvas pakļautībā. Uz Baltijas politiskās skatuves pastāvīgi virmo nesaskaņas starp vietējo vācu eliti un Zviedrijas valsts varu⁸. Pieaug labklājība, taču tā piedzīvo lejupslīdi 17. gadsimta 90. gadu otrajā pusē, Mazā ledus laikmeta⁹ izraisīto neražu un bada dēļ, bet pilnīgi sabrūk 18. gadsimta sākumā kara, bada un mēra rezultātā. 17. gadsimta 80. gadi vēl ir augšupejas un uzplaukuma periods – un arī Gustava fon Mengdena brieduma laiks.

17. gadsimtā turpina veidoties un nostiprinās galma dzīves modelis Kurzemes un Zemgales hercogistē – tajā nozīmīga vieta ir mūzikai, un tā izpausmes cenšas miniatūrā kopēt arī muižu īpašnieki. Savukārt pilsētas dzīvo savu strikti reglamentēto birģerisko dzīvi – ar stingru publisko un privāto norišu regulējumu.

Akadēmiskās izglītības reformas, kas norit daudzviet Eiropā, tiek ieviestas arī Rīgā, pārveidojot pilsētas Domskolu par Akadēmisko ģimnāziju (1631). Tādējādi paveras jauni izglītības apvāršņi vietējai elitei, kurai nu dotas iespējas apgūt teoloģiju, filozofiju, daiļrunu jeb retoriku, vēsturi, senās valodas, tieslietas un matemātiku, sagatavojoties iestājam Eiropas universitātēs, to vidū arī 1632. gadā dibinātajā Tērbatas Universitātē. Un, protams, tiek apgūtas muzicēšanas iemaņas kantoru vadībā. Kā atzīmējis Aleksejs Apīnis, kultūras pacēlumu Latvijas teritorijā sekmē inteliģences pieplūdums Baltijā no karu nopostītās Vācijas. Inteliģence pulcējas ap šejienes vācu mācībiestādēm (Apīnis 1991: 56–57). Paralēli Akadēmiskajai ģimnāzijai 1675. gadā Rīgā tiek dibināts tā sauktais Zviedru jeb Kārļa licejs (*Schola Carolina*), kur ir iespēja apgūt ticības mācību, vēsturi, ģeogrāfiju, loģiku, retoriku, latīņu, sengrieķu un senebreju valodas. Rīgas Domskolas un vēlāk Akadēmiskās ģimnāzijas grāmatu krājumā ir gan Latvijā ievesti, gan šeit iespiesti darbi, piemēram, Cicerona un citu Romas autoru (Horācija, Ovidija, Vergilija, Katulla u. c.) sacerējumi. Tie ļauj secināt, ka mācībiestādēs tiek apgūti retorikas principi, lai uzlabotu izteikšanās prasmes, iepazītu prosodijas pamatus un antīko autoru meistarību. Kā vienu no mācīblīdzekļiem var minēt, piemēram, *Prosodiae Latinae brevia praecepta, in usum Scholae Rigensis edita*, ko sastādījis konrektors Arnolds Kupers (*Arnoldus Cuperus*). Grāmata iespiesta Rīgā, Mollīna tipogrāfijā (1623), un ietver virkni antīko autoru sacerējumu; tā tika izmantota pilsētas skolās kā mācību materiāls. Kupera darbs sākas ar versifikācijas skaidrojumiem – uzsvāru, zilbju, skaņu u. c. dzejas elementu konceptuālu pārskatu; savukārt to noslēdz retorikas figūru, metru un panta uzbūves izklāsts. Atsevišķas klasisko autoru idejas, sengrieķu un romiešu dzejas piemēri, kas krājumā iekļauti, sasauca ar 17. gadsimta cilvēku dzīves uztveri. Turklāt versifikācijas principu apguve un antīkā mantojuma studijas atraisa radošumu – rīdzinieki raksta un uzved lugas, sacer ceremoniālas runas un dzeju latīņu un sengrieķu valodā, veltot to visdažādākajiem svinīgajiem notikumiem. Tādējādi viņi saskaras ar antīko autoru darbiem, ne tikai tos imitējot, bet arī pārņemot ētiskos un estētiskos ideālus. Lai gan

8 Konflikti ar centrālo varu Zviedrijā veidojās gan pilsētu patriciāta un tirgotāju interešu iespaidā, gan vietējās muižniecības mantisko un politisko pretenziju dēļ (Apīnis 1991: 55; u. c.).

9 Mazais ledus laikmets – vēsāka klimata periods no 16. līdz 19. gadsimtam ar kulmināciju 17. gadsimta nogalē; sekoja pēc viduslaiku siltā perioda.

Rīgā augstāk par izglītību un mākslām tiek stādītas politiskās un merkantilās intereses, tomēr sava vieta (tiesa, samērā neilgi) ir arī humānisma idejām un mākslinieciskajiem līdzekļiem, galvenokārt saiknē ar izglītību Rīgas Domskolā un Akadēmiskajā ģimnāzijā (Bērziņa, Cīrule 2015: 29–31). Radošās daudzveidības spektrā nozīmīgu vietu ieņem arī mūzika un spēja iedzīvināt retorikas principus gan tekstos, gan skaniskajā materiālā.

Saasinoties konkurences cīņai starp vietējo vācietību un Zviedrijas valsts varu, Rīgā vien darbojas divas spiestuves. Viena pieder Georgam Matiasam Nelleram (*Georg Mathias Nöller, ?–1712*), un tā ir Rīgas pilsētas tipogrāfija, kas publicē Mengdena dziesmu krājumus, kā arī citu autoru mūziku, tostarp rīdzinieku okazonālās kompozīcijas. Savukārt otra ir Johana Fišera (*Johann Fischer*) un Johana Georga Vilkena (*Johann Georg Wilcken, ?–1701*) 1675. gadā dibinātā “karaliskā” tipogrāfija, kurā iespiesti daudzi Baltijas literātu sacerējumi, tostarp hernhūtiešu priekšteču (t. s. “čehu brāļu” un ticības dēļ vajāto “eksulantu”) darbi, kā arī vairākas latviešu dziesmu grāmatas. Baltijas grāmatniecībā aug privātās iniciatīvas īpatsvars – to nosaka gan autoru, gan reizēm pašu izdevēju uzņēmība (Apinis 1991: 56–57). Pie šādas privātās rosības rezultātiem, iespējams, varam pieskaitīt arī Gustava fon Mengdena darbu publikācijas. Privātās iniciatīvas robežas te gan grūti nosakāmas: nav zināms, ciktāl šo kompozīciju izdošana bijusi Mengdena, ciktāl – Nelleras ierosme. Renesanses laikmetā uzsāktā nošu materiālu un mūzikas teorētiku darbu tipogrāfiska tiražēšana 17. gadsimtā intensīvi turpinās, sekmējot informācijas izplatību plašā lasītāju un mūzikā ieinteresētu personu lokā.

17

Eiropas kultūrā 17. gadsimta otrā puse ir baroka ziedu laiks. Mākslā prevalē dramatisms, afekti, emociju kontrasti un dinamisms, savukārt novatorisms izpaužas kā tieksme uz mākslu sintēzi: strauji attīstās opera, garīgā kantāte, *concerto grosso*, fūga, svīta, ansambla un solo sonātes. Tas ir laiks, kad homofonais un polifonais rakstības stils mijiedarbojas. Jau iepriekš, izveidojoties ģenerālbāsam, ir nostiprinājušās minora un mažora sistēmas. Veidojas jaunas mūzikas dzīves organizācijas formas. Eiropas mūzikas kartē sāk iezīmēties nacionālās skolas.

Literatūra un skaņumāksla šajā laikā attīstās roku rokā. Vācu dzejā par 17. gadsimta modernizācijas centieni kvintesenci kļūst dzejnieka un dzejas teorētiķa Martina Opica (*Martin Opitz, 1597–1639*) *Buch von der Deutschen Poeterey* (“Grāmata par vācu dzeju”, 1624). Tā balstīta humānistu sacerējumos, kurus viņš kā paraugus atdzejo dzimtajā valodā. Dzejas reformā Opics realizē vācu valodas saskaņošanu ar klasiskajiem metriem un pantmēriem, vienlaikus respektējot valodas īpatnības, piemēram, tai raksturīgos zilbju uzsvarus. Šie principi ienāk arī Mengdena jaunradē, bet nedaudz vēlāk sāk ietekmēt latviešu dzejas attīstību. Johana Višmaņa (*Johann Wischmann*¹⁰) *Der Unteutsche Opitz oder kurtze Anleitung zur lettischen Dicht-Kunst* (“Nevācu Opics jeb īss ievads latviešu dzejas mākslā”, 1697) ir pirmais pētījums par latviešu tautasdziesmu formas īpatnībām, taču tas sniedz arī klasisko dzejas formu paraugus latviešu valodā.

10 Johans Višmanis seniors (*Johann Wischmann, ? – ap 1705*) bija vācbaltiešu mācītājs Bērstelē un Dundagā, kā arī literatūrteorētiķis un dzejnieks.

Literatūrā un mūzikā nozīmīgu vietu iegūst retorikas principi un figūras, turklāt tiek piedāvāta plaša izteiksmes līdzekļu gamma – dzejas metaforas, salīdzinājumi, epiteti, alegorijas, pretstati, retoriski jautājumi un izsaučieni; mūzikas retorika ietekmē formveidi kopumā, dinamikas kontrastus, tematiskā materiāla izklāsta principus un dažādus mūzikas valodas paņēmienus. Ritms dominē, organizējot gan literāro tekstu, gan mūzikas materiālu; tieksme uz šādu sakārtotību varētu būt mākslinieciska reakcija uz pasaulē valdošo haosu, nemitīgajiem kariem un katastrofām (Browning 1971: 71). 17. gadsimtā zinātne norauj plīvuru daudzām agrāk neizprotamām lietām, cilvēka prātam ierādot arvien lielāku spēku un nozīmi. Taču indivīdam atvērtā bezgalības sajūta viņu arī biedē, un ticība Dievam ved vēl briesmīgākas pastarās tiesas gaidās. Šī personisko baiļu tēma, kas caurvij visu 17. gadsimta garīgo literatūru un vācu baroka dzeju, atspoguļojas Johana Rista (*Johann Rist*¹¹), Paula Fleminga (*Paul Fleming*¹²), Simona Daha (*Simon Dach*¹³) un citu autoru tekstos, kas izmantoti arī 1664. gadā izdotajā Rīgas vācu dziesmu un lūgšanu grāmatā (*Neu vermehrtes Rigisches Gesang- und Gebätbuch*). Savukārt jau pēc dažiemi gadiem šo tekstu latviskoti varianti tiek iekļauti latviešu dziesmu grāmatās (plašāk skat. Grudule 2017: 243–244 u. c.).

Dzeja, runas māksla un mūzika 17. gadsimta sabiedrībā kļūst par modes lietām, kas jāpārvalda katram izglīotam cilvēkam – arī Rīgas Akadēmiskajā ģimnāzijā šīs disciplīnas tiek apgūtas, turklāt mūziku reprezentē galvenokārt dziedāšana (Schweder 1910: 15–16). Sabiedriskās norises – kā plašāka mēroga pasākumi, tā notikumi ģimenē – atraisa radošo garu un sekmē jaunu tradīciju veidošanos: galantu runu teikšanu, dzejas lasījumus, muzicēšanu, kas var būt gan sadzīviska, laicīga, gan, protams, reliģiski orientēta. Rodas neskaitāmi mīlas dzejoļi un pastorāles ar Arkādijas dzīves ainiņām – nereti teatrālām un spēles azarta pilnām.

Savukārt garīgo dziesmu dziedāšana ienāk katrā mājā kā ikdienas nodarbe, pavadot reliģisko tekstu lasījumus. Reliģiskās dzīves izpausmes kļūst arvien cilvēciskākas, individuālākas un emocionālākas. Mistiķu un piētistu¹⁴ ietekme ir acīmredzama: piētisma idejas fokusejas uz Dievu, uz dvēseli, spēju just un baudīt dievišķā klātbūtni. Arī uz apslēptas seksualitātes izpausmēm, ekstāzi, ēšanas (Vakarēdiena) baudām, kas kļūst par saldmi miesai un garam (Grudule 2017: 93–94). Draudzes ortodoksālas

11 Johans Rists (1607–1667) bija vācu mācītājs un rakstnieks.

12 Pauls Flemings (1609–1640) bija vācu ārsts, dzejnieks un diplomāts.

13 Simons Dachs (1605–1659) bija vācu dzejnieks, dziesmu autors un vienlaikus profesors Kēnigsbergas Universitātē.

14 Piētisms (latīņu *pietas* – ‘godbijība, mīlestība’) – ideju pretstāve ortodoksālajam protestantismam, mistiķu kustība ar antiintelektuālu ievirzi 17. gadsimta beigās un 18. gadsimta Vācijā; radusies pēc postošā Trīsdesmitgadu kara (1618–1648). Piētisma pamatlicējs ir vācu teologs Filips Jākobs Špēners (*Philipp Jakob Spener*, 1635–1705), kura būtiskākie darbi tapuši un izdoti, viņam ieņemot evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja vietu Frankfurtē pie Mainas. Špēners reliģisku jūtu nozīmi pacēla pāri dogmatismam, noraidīja baznīcas ceremonijas un akcentēja nepieciešamību pēc Dieva personiska pārdzīvojuma. Piētisms saista reliģiozitāti ar individuālo personības izaugsmi, izglītību un intensīvu reliģisko jūtu dzīvi. Viens no Špēnera galvenajiem darbiem, *Pia desideria* (“Dievbijīgās vēlmes”, 1675), ātri ieguva plašu rezonansi Vācijā. Piētisma radikālākais virziens bija brāļu draudžu jeb hernhūtiešu kustība, kas, sākot ar 18. gadsimtu, vērsās plašumā arī Latvijā, īpaši Vidzemes latviešu iedzīvotāju vidū (tās ietekme nedaudz bija jūtama arī Rīgā un Kurzemē, bet sevišķi spēcīgi izpaudās Ziemeļlatvijā un Dienvidgaunijā). Plašākā nozīmē piētisms ir reliģiski mistiska dievbijība.

kopības vietā nāk indivīds – ar pašizpaušmi, iedziļināšanos sevī un dievišķā meklējumiem intuitīvā ceļā, virzoties “uz individuālo celsmi, uz cilvēka iekšējo pasauli” (Apīnis 1991: 63). Tamdēļ parādās centieni rosināt emocionalitāti, bieži runājot pirmajā personā. Ar individualizācijas tendenci sasaucas tieksme izraudzīties formātā mazākus un ne tik svinīgus grāmatu ietērpus – laba liecība šim procesam ir arī Mengdena dziesmu izdevumi. Tie veidoti t. s. oktāvformātā¹⁵ un grāmatu krātuvēs viscaur sastopami konvolūta (kopsējuma) veidolā.

Vācu solodziesma 17. gadsimtā

Baroka laikmetā protestantu vidē rodas jauns žanrs – garīga solodziesma, kas paredzēta mājas lūgšanām. Šajā laukā dzejnieki nereti sadarbojas ar komponistiem. Piemēram, Paula Gerharta (*Paul Gerhardt*¹⁶) dzejai mūziku raksta Johans Krīgers (*Johann Krieger*¹⁷) un Johans Georgs Ēbelings (*Johann Georg Ebeling*¹⁸), daudziem Johana Rista dzejoļiem skanisko ietērpu veido hamburgietis Johans Šops (*Johann Schop*¹⁹). Tomēr Rists ir ne tikai dzejnieks, bet arī izglītots mūziķis – Johans Šops ir viņa skolnieks. 17. gadsimta pirmajos 30 gados Hamburgā, Kēnigsbergā un arī Saksijas pilsētās izkristalizējas dziesmas tips, kura pamatā ir monodija ar ģenerālbasa pavadījumu. Viens no izcilākajiem šī žanra pārstāvjiem jau gadsimta otrajā pusē ir Johans Volfgangs Franks (*Johann Wolfgang Franck*, 1644 – ap 1710) – kapelmeistars Ansbahā, vēlāk arī Hamburgā un Londonā. Viņa pasiju un nožēlu dziesmas (*Passions- und Reuegesänge*) pieder pie krāšņākajiem un nobriedušākajiem dziesmas žanra paraugiem baroka laikmeta Vācijā. Tās rakstītas ar Hamburgas mācītāja Heinriha Elmenhorsta (*Heinrich Elmenhorst*²⁰) tekstiem (1681, 1700) un izceļas ar daudzveidīgu, dinamisku melodiku un bagātu harmonisko valodu.

15 Grāmatas oktāvformāts (saisinājums – 8° vai A5) ir populārs, 17. gadsimtā modē nācis formāts ikdienas lasīšanai paredzētām grāmatām, kuru izmērs svārstās ap 10,5 × 16,5 cm.

16 Pauls Gerharts (1607–1676) bija vācu teologs, dzejnieks un dziesmu komponists.

17 Johans Krīgers (1651–1735) bija vācu komponists un ērgelnieks. Viņa radošais mantojums līdz ar skatuves darbiem, vokāli instrumentāliem opusiem un instrumentālmūziku ietver arī savulaik nozīmīgu izdevumu: *Neue musicalische Ergetzligkeit/ Das ist: Unterschiedene Erfindungen Welche Herr Christian Weisel in Zittau von geistlichen Andachten, Politischen Tugend-Liedern und Theatralischen Sachen bishero gesetzt hat* (“Jaunais muzikālais iepriecinājums, proti: dažādi sacerējumi – garīgas lūgšanas, politiskas tikumu dziesmas un teātra darbi, ko apkopojis Kristiāns Veizes kungs no Citavas”, izdots Naumburgā, 1684). Krājuma 1. daļā ietvertas 30 garīgas dziesmas, 2. daļā – laicīgas, bet 3. daļā – arījas no dziesmuspēlēm, tostarp arīja *Der verfolgte David* (“Vajātais Dāvids”, 1683). Ārpus krājuma pieejamas arī 19 okazionālās dziesmas, teātra izrāžu fragmenti un instrumentālas epizodes; visi šie darbi datēti ar laiku no 1684. līdz 1697. gadam.

18 Johans Georgs Ēbelings (1637–1676) bija vācu komponists, kurš darbojies Līneburgā, Hamburgā un Štetinē (tag. Ščecinā), kā arī skolotājs un dziesmu autors. Ievērojamākie darbi apkopoti krājumā *Pauli Gerhardi Geistl. Andachten Bestehend in hundert u. zwanzig Liedern* (“Paula Gerharda garīgas veltes, kas ietvertas simtu divdesmit dziesmās”). Tās ir sešbalsīgas dziesmas, kas izdotas 1666./1667. gadā, taču vēlāk reducētas balsij un ģenerālbasam (Stettin, 1669, 1670, 1671), kā arī balsij ar dažādu instrumentu pavadījumu (Stettin, 1671/1672; Nürnberg, 1682, 1683). Ēbelings rakstījis arī kantātes un instrumentāldarbus.

19 Johans Šops (ap 1590–1667) bija vācu multiinstrumentālists un komponists, kas darbojies Hamburgā, Volfenbitelē un Kopenhāgenā. Šopa laicīgo un garīgo dziesmu apkopojumu vidū izceļas piecdaļu krājums ar dzejnieka Johana Rista 50 “debesu dziesmu” tekstiem (*Johann Risten Himlische Lieder*. 5 Tle. Līneburg, 1641–1642), kā arī krājums *Salomons, des Ebreischen Königes, Geistliche Wohl-lust* (“Ebreju ķēniņa Salamana garīgs iepriecinājums”). Izdevums publicēts Amsterdamā, 1657. gadā, un tajā ietvertas 23 Šopa dziesmas līdz ar citu autoru kompozīcijām.

20 Heinrihs Elmenhorsts (1632–1704) bija vācu teologs, dziesmu tekstu un operlibretu autors un izdevējs.

Taču nebūt ne vienmēr dziesmas top, komponējot mūziku citu autoru vārsnām. Bieži vien dziesmu sacer dzejnieks un komponists vienā personā, izmantojot retorikas likumus un izteiksmes līdzekļus dzejā un mūzikā vienlaikus. Šāda veida darbus radījis Johans Rists un daudzi citi – viņu vidū arī Mengdens.

Mengdena literāri muzikālais mantojums

Mengdens publicējis virkni politisku un juridisku rakstu, kā arī zinātniskus apcerējumus, kas apliecina viņa labo izglītību, spējas un plašo redzesloku. Tāpat viņš izdevis satīrisku dzejoļu krājumu (1679) sakarā ar Zviedrijas karaļa Kārļa XI plānoto Vidzemes muižu redukciju (Bock 1864: VI–VII). Taču savas mākslinieciskās idejas Mengdens realizējis garīgajā dzejā un mūzikā, radot 17. gadsimta kontekstā novatoriskus, estētiski pievilcīgus darbus un piepulcēdamies tiem dziesminiekiem, kas paši sacerējuši gan dzejas tekstus, gan to muzikālās versijas. Šīs prasmes tika attīstītas vēl Tērbatas Universitātē, kur Mengdens studēja ne tikai jurisprudenci, bet arī retoriku un dzejas mākslu. Domājams, ka arī Leidenes Universitātē viņš papildinājis šajā jomā. Tobrīd slavenajā mācībiestādē darbojās ievērojamais flāmu dzejnieks un klasisko zinātņu profesors Daniels Heinsiuss (*Daniel Heinsius*, 1580–1655). Viņa atziņas par dzejas mākslu ietekmējušas arī Martinu Opicu – vācu daiļliteratūras reformas iniciatoru un dzejas teorētiķi, sillabotoniskās vārsmošanas ieviesēju. Jau pieminētais mācītājs Johans Višmanis, radot savu darbu *Der Unteutsche Opitz oder kurtze Anleitung zur lettischen Dicht-Kunst* (1697), šos principus 17. gadsimta beigās attiecinās uz latviešu dzeju: viņš salīdzinās Opica un vācbaltiešu cilmes valodnieka, dzejnieka Kristofora Fīrekerā (*Christoph Fürecker*, ap 1612–1684/1685) latviskās vārsmošanas paraugus. Savukārt laikā, kad Mengdens vēl pilnveidojās Leidenes Universitātē, turpat no 1644. līdz 1647. gadam studēja arī vēlāk plaši pazīstamais fiziķis un dzejnieks, mistiķis un piētists Silēzijas Eņģelis (*Angelus Silesius*), īstajā vārdā Johans jeb Johanness Šeflers (*Johann*, arī *Johannes Scheffler*, 1624–1677), kura daiļrade iezīmē kontrreformācijas laikmetam visai raksturīgu pavērsienu: viduslaiku misticisma ietekmē viņš ap 1650. gadu konvertējās katolicismā. Šefleram bija tuva iegremde cilvēka personības dzīlēs, misticismā, haotiskajā un neizprotamajā. Viņa daiļrade guva atzinību gan katoļu, gan protestantu vidē. Būdams viens no piētisma strāvojuma spilgtākajiem pārstāvjiem, Šeflers allaž uzsvēra emocionalitāti, kas rezonē ar barokāli eksaltētu un jūtās sakāpinātu pasauleskatījumu (Albrecht 1995: 47–48). Pat ja Mengdens un Šeflers savā Leidenes periodā nav tikušies vai bijuši personīgi pazīstami, sabiedrībā virmojošie noskaņojumi un laikmeta izjūta abu devumā rāda līdzīgu ideju ietekmes.

Visintensīvāk savu dzejnieka un mūziķa talantu Mengdens apliecinājis mūža novakarē – trīs gadus ilgušais trimdas periods ievērojamajam politiķim ir bijis visai nopietns pārdomu un refleksijas laiks. Rezultātā 1686. gadā Rīgā, grāmatizdevēja Georga Matiasa Nellerā tipogrāfijā, tiek laists klajā garīgās dzejas un mūzikas izdevums, kas sastāv no diviem krājumiem²¹:

21 Abu krājumu nosaukumi šeit un turpmāk minēti saīsinātā versijā; pilnus nosaukumus skat. raksta beigās, avotu sarakstā (31. lpp.).

1. *Sonntages Gedancken eines Christen* ("Kristieša svētdienas domas"); krājumā iekļautas 110 dziesmas, no tām 26 papildinātas ar notīm, kopā 302 lappuses;
2. *Der verfolgete, errettete und lobsingende David* ("Vajātais, glābtais un slavu dziedošais Dāvids"), kas ietver 150 psalmus, no tiem 12 – ar nošu publicējumiem, kopā 448 lappuses.

Izdevums (abu sējumu konvolūts) pieejams gan Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, gan Tērbatas Universitātes bibliotēkā un Upsālas Universitātes *Carolina Rediviva* seno grāmatu kolekcijā, kā arī citviet Eiropā.

Tā kā Mengdens vairākus gadus tika vajāts un atradās bēgļa gaitās, krājumi izdoti anonīmi. Gan titullapā, gan izdevuma noslēgumā ir vinjetes, kurās parādās dzimtas ģerbonis un vārdi, kuros autors pats sevi nodēvē par vienu no Dievam padevīgiem kalpiem: *Gott-Ver-Mietet*. Kā redzams, šie vārdi ietver autora iniciāļu (*Gustav von Mengden*) izcēlumumu. Krājuma beigās vārdu spēle turpinās. Te lasāms teksts: *Dieses schrieb dem In Gott Ver-Mietheten Der Sonst Ganz Ver-Mühet*. Burtiskā tulkojumā tas skanētu šādi: "Šo rakstījis [tam] Dievam iznomātais, citkārt gauži pārpūlētais."

2. attēls. Krājuma *Sonntages Gedancken eines Christen* (1686) titullapa. Avots: LNB, Reto grāmatu un rokrakstu krājums, R W2/2104

3. attēls. Krājuma *Der verfolgete, errettete und lobsingende David* (1686) titullapa. Avots: LNB, Reto grāmatu un rokrakstu krājums, R W2/2104

Izdevuma abas sadaļas ietver garīgās dziesmas. Kā atzīmējis Elmārs Arro, “dziesma” kā teksta un mūzikas komponentu sintēze veido vienotu veselumu, un visās jaunajās kultūrās nozīmīgu lomu gūst dzejnieks un komponists vienā personā. Turklāt nereti viņš ir arī savu dziesmu pirmais atskaņotājs, tādējādi apvienojot gan radīšanas (producēšanas), gan reproducēšanas aspektus. Tas raksturīgi arī tautasdziesmu tapšanas procesam, trubadūru un trovēru daiļradei, minnezangam un meistardziedoņu praksei (Arro 1965: 175). Livonijas apstākļos šāda tipa jaunradei pievērsies arī Mengdena priekštecis – Burkards Valdiss, kas veicis visu 150 psalmu oriģinālus vāciskojumus; tie tapuši kā mutvārdu daiļrades produkts, autoram atrodoties ieslodzījumā Bauskas, Cēsu un Vīlandes cietumos. Iezīmējas pat zināma tradīcijas pārmantojamība, jo arī Mengdens ir atdzejojis visus psalmus vācu valodā un sacerējis tiem mūziku.

Valdisa darbi citu 16. gadsimta psalmdziesmu vidū izceļas ar īpašu formas brīvību un melodiju daudzveidību. Taču tie visi ir vienbalsīgi. Mengdena mūzika pieder jau citam laikmetam un iekļaujas baroka tendencē. Viņa psalmdziesmas veidotas daudz balsīgā salikumā (balsis ar čembalo vai ērģeļu pavadījumu), un raksturīga ir ļaušanās stilistiskai brīvībai, afektiem; sastopamas mūzikas retorikas figūras. Gan viens, gan otrs komponists izmanto ne tikai baznīcā aprobētu dziedājumu melodijas, bet darina arī savas, oriģinālas. Valdisam tādu ir vairākums, savukārt Mengdenam – vismaz 38 (resp., tās, kurām pievienots nošu materiāls). Pārējos tekstus papildina norādes, ar kādu melodiju katrs no tiem dziedams: piemēram, 142. psalms jāatskaņo ar populāru korāļa melodiju (*In Thon: “Aus tieffer Noth schrei ich zu dir” / No dziļumiem es piesaucu*). Viena un tā pati melodija nereti tiek pielāgota vairākiem psalmiem, tāpēc iespējams gūt priekšstatu par noteiktām preferencēm repertuāra izvēlē, gaumi, muzikālajām simpātijām, tradīcijām. Piemēram, viena no luteriskā repertuāra pamatdziesmām – korāļa *Ein feste Burg ist unser Gott (Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils)* melodija – tiek dziedāta ar astoņiem Mengdena dziesmu tekstiem. Savukārt pie 82. psalma norādīts, ka tas atskaņojams ar Ambrozija Lobvasera (*Ambrosius Lobwasser*, 1515–1585), Lutera laikabiedra un populāra vācu korāļu autora, komponētu melodiju; Lobvasera dziedājumi pieder luteriskās baznīcas dziesmu klasikai līdz pat mūsdienām. Protestantu korāļa jaunrade nebūt neizslēdza jau esošu melodiju izmantojumu, to pārveidus, kontrafaktūras²² un *aizņemšanās* tradīciju – nereti anonīmu. Tā ir bijusi vispārpieņemta prakse arī daudz balsīgajā mūzikā: cita komponista radīts materiāls varēja kļūt par *cantus firmus*; jaunas kompozīcijas, piemēram, t. s. “parodijmesas”, pamatā varēja būt *cantus prius factus* – jau eksistējošs skaņdarbs vai tā daļa.

22 Kontrafaktūra (no latīņu *contrafacere* ‘imitēt’, ‘viltot’, ‘izgudrot’) vokālajā mūzikā – viena teksta aizvietošana ar citu, izmantojot to pašu melodiju. Šaurākā nozīmē kontrafaktūra ir tās pašas melodijas, atskaņu, metriskās shēmas modeļa, oriģināldzejoļu idejiska adaptācija. Tās nozīme īpaši pieaug protestantu vidē 16. gadsimtā, kad tiek radītas dziesmas jaunajiem luteriskās baznīcas dziesmu krājumiem, izmantojot gan tautasdziesmas, gan sekulārās galma mūzikas repertuāru, gan arī katoļu mūzikas materiālus.

(7) 30

Der III. Psalm.

In eigenem Thon.

I.

A 4 messen

4. attēls. 3. psalms no krājuma *Der verfolgete, errettete und lobsingende David* (1686). Avots: LNB, Reto grāmatu un rokrakstu krājums, RW2/2104

Divdaļīgā izdevuma abi vienkopus saliktie sējumi gan saturiski, gan muzikāli nedaudz atšķiras. *Sonntages Gedancken eines Christen* dzejas žanra ziņā ir klasificējams kā sonetu krājums²³. Katrs dzejolis/dziedājums ir veltījums kādas noteiktas svētdienas specifiskajai nozīmei un vietai baznīcas gada kontekstā (piemēram, Sv. Trīsvienības godināšanas dienai, Lieldienām vai Ziemassvētkiem). Dziedājumu raksturs ir tuvs tradicionālam četrbalsīgam (dažkārt – astoņbalsīgam) figurētam korālim, kurā vienkāršas harmoniskās formulas atšifrējums tiek izvērsts un bagātināts ar rotājošām balsu līnijām. Savukārt krājuma *Der verfolgete, errettete und lobsingende David* dziesmām ir raksturīga nedaudz brīvāka uzbūve, daudzveidīgāks teksta un mūzikas materiāls.

²³ Sonets (itāļu *sonetto* 'dziesmiņa') – 14 rindu dzejolis, visbiežāk piecpēdu vai sešpēdu jambā ar dažādu atskaņu sistēmu. Radies 13. gadsimtā Sicīlijā un 15.–16. gadsimta gaitā izplatījies visā Rietumeiropā. Pirmos soneta paraugus latviešu dzejā aprakstījis Johans Višmanis (skat. arī Grudule 2018: 730).

Tās ir dinamikas kontrastiem bagātas, turklāt iezīmīgas ar plaša diapazona melodiku. Šie dziedājumi paredzēti soprāna vai tenora balsij ar pavadījumu.

Kā jau minēts, Mengdena oriģināldziesmas veidotas ar ģenerālbasu jeb *basso continuo*. 17. gadsimtā šī jaunā prakse sniedz plašas ornamentēšanas iespējas, atklājot savam laikam raksturīgu melodiku. Mengdena dziesmas iekļaujas reliģiskās lirikas straumē, bet to žanriskā ievirze ļauj lietot **korālārijas** apzīmējumu.

Visu dziesmu klāstā ar īpašu melodisko pievilcību izceļas *Ein Abendlied* (*Vakardziesma*), kas Baltijā folklorizējās un tika dēvēta par vācbaltiešu tautasdziesmu (Arro 1965: 175–176; Bock 1864: 14–15). Oriģinālizdevumā (daļā *Sonntages Gedancken eines Christen*) tā publicēta 237. lappusē, kur sniegta arī norāde, ka šī vokālā miniatūra jāatskaņo ar īpašu, proti, ar savu melodiju (*In eigener Melodey*). Dziesmas muzikālās pievilcības faktori slēpjas vienkāršībā un tautasdziesmai tuvajā izteiksmē. Raksturīga ir strofu forma, kvadrātiska uzbūve un ar jambiskām sākumzaktīm iezīmīgs metra pulss. Akordu izklāsts, kas vidusbalsīs bagātināts ar visai pieticīgām figurācijām, izceļ augšējās balsis melodiju. Tās rāmais ritējums tiek izdaļots ar melismātisku aizturu un trilleri otrā teikuma beigās, kā arī kvintas lēcieni pēdējās frāzes sākumā; seko lejupejošs solis pa Famažora trijskaņa skaņām.

„Ein Abendlied. In eigener Melodey.“ G. G. p. 237.

XVIII. V. 4

1. Der mü-de Tag geht nun zur Ruh, und schließt die mat-ten Au-gen zu, Herr Christ, laß Deiner Sonnen Schein
im Finstern auch stets bey uns seyn.

5. attēls. *Ein Abendlied* (*Vakardziesma*) Voldemāra fon Boka transkripcijā. Avots: krājums 36 *Chorale aus den Schriften des livländischen Landraths Gustav Freiherrn von Mengden* (1864)

Līdztekus šai tautiskajai dziesmai ir atrodamī pilnīgi cita rakstura dziedājumi:

- bagātīgi figurēti – piemēram, *Am Sonntag Lättere* (*Priecājies svētdienā*): oriģinālizdevuma daļa *Sonntages Gedancken eines Christen*, 68. lpp. (skat. arī Bock 1864: 4);
- ar atbalss (*echo*) dinamikas efektiem un *f-p* norādēm nošurakstā – piemēram, *Am XXI Sonntage nach Trinitat* (*Divdesmit pirmajā svētdienā pēc Sv. Trīsvienības dienas*): daļas *Sonntages Gedancken eines Christen* 198. lpp. (skat. arī Bock 1864: 12);

- ar krasiem tempu kontrastiem (*Allegro-Adagio*), divdaļu un trijdaļu metra maiņām, kas iet rokrokā ar akordikas un polifonā izklāsta pretstatiem – piemēram, *Der XXXIII. Psalm (33. psalms)*: daļas *Der verfolgete, errettete und lobsingende David* 7. lpp. (skat. arī Bock 1864: 22–23);
- ar dejas elementiem – piemēram, *Der CXXXIV Psalm (134. psalms)*, 3/4 taktsmērā un ar jambisku uztakti: daļas *Der verfolgete, errettete und lobsingende David* 411. lpp. (skat. arī Bock 1864: 28).

Izsaucienus un citus teksta elementus nereti ilustrē mūzikas retorikas figūras. Tādējādi ar bagātīgiem izteiksmes līdzekļu triepieniem tiek ļoti uzskatāmi gleznoti kontrasti, izmantojot vienlaikus vairākus paņēmienus. Piemēram, daļā *Sonntages Gedancken eines Christen* ir ietverta Lieldienu dziesma *Am heiligen Ostertage*, kuru atskaņo koris un solists(-i), bet notis minēta arī ērģeļu pavadījumā. *Tutti/soli* pretstatu šeit paspīlgtina atbalss efekti, komponistam izceļot atkārtojuma frāzē strauju noplakumu *piano* dinamikā; kontrastu padziļina trijdaļu un četrdaļu taktsmēra līdzāsnostatījums (skat. *Sonntages Gedanken eines Christen*, 89. lpp.; arī Bock 1864: 5).

„Am heiligen Ostertage. Im folgenden Thon.“ S. G. p. 89.

VI. **1. Tutti** Vie - to - ri - a. **Soll** Vie - to - ri - a, **Tutti** Christus ist er - stan - den von des Todes

Bar - den! **Soll** Gal - le - Gal - le - lujah, **Tutti** Jauchzet alle Him - mel - macht ein groß Ge - tün - mel

Gal - le - Gal - le lujah.

6. attēls. Lieldienu dziesma *Am heiligen Ostertage* Voldemāra fon Boka transkripcijā. Avots: krājums *36 Chorale aus den Schriften des livländischen Landraths Gustav Freiherrn von Mengden* (1864)

Komponista harmoniskajai valodai ir raksturīgi krasi tonālie un skaņkārtiskie (mažora-minora) kontrasti; īpaši krāšņi tie izpaužas beigu kadencēs, kad gaidāmā minora noslēguma vietā seko atrisinājums mažorā vai tieši otrādi.

Mengdena mūzika respektē teksta īpatnības, tiek pieskaņota vārsmai un vienlaikus ir gana daudzveidīga formveidē. Savukārt satura ziņā dziesmas atspoguļo 17. gadsimta otrajai pusei raksturīgo pāreju no baznīcas dziesmas ortodoksāli stingrās, objektivizētās izteiksmes uz subjektīvu, individuālu, piētisma iespaidotu emocionalitāti.

Kā jau iepriekš minēts, Mengdena oriģināldziesmu melodikai ir tipisks plašs diapazons un intervālu lēcieni, kā arī melismātikas elementi. Šie izteiksmes līdzekļi, tāpat kā komponista bieži izmantotie dinamikas un tempa apzīmējumi, draudžu dziesmu krājumos nebūt nav ierasti. Tāpēc jāšaubās, vai Mengdena oriģināldziesmas, īpaši psalmu daļā ietvertās, sākotnēji būtu atskaņotas baznīcu draudzēs. Vienkāršiem baznīcēniem šāda tipa melodika soprāna tesitūrā nebūtu pa spēkam – otrās oktāvas “sol” un pat “la” spētu sasniegt tikai sevišķi labas, plašas balsis īpašnieks vai īpašniece²⁴. Krājumā sastopamās melodijas izceļas ar gandrīz instrumentālu vērienu un līdz ar to atšķiras no draudžu dziesmu grāmatu dienišķā repertuāra iemītajām šaurajām takām. Turklāt arī daudzām Mengdena dziesmām (īpaši psalmu versijām) tik raksturīgā liriskā intimitāte gluži nesaderas ar draudzes dziedāšanu – visticamāk, autors tās iecerējis kā klusas mājas lūgšanas, un to atskaņotājs bijis uz pašapceri vērsts indivīds.

Komponista stilam tik raksturīgā, barokāli krāsainā skaniskā paletē ļauj Elmāram Arro nodēvēt Mengdena par Baltijas Bahu (Arro 1927). Protams, daiļrades vēriena un profesionalitātes ziņā tās ir nesamērojamas personības; taču Mengdens, tāpat kā Johans Sebastiāns Bahs, pārstāv vācu baroku, un zināmas paralēles saskatāmas figurēto korāļāriju versijās. Mengdena devums augstu novērtēts arī prominentajā Guido Ādlera (*Guido Adler*, 1855–1941) monumentālizrādījumā *Handbuch der Musikgeschichte* (“Mūzikas vēstures rokasgrāmata”): Ādlera skolnieks Elmārs Arro rakstā par Latvijas mūzikas kultūru īpaši izceļ Mengdena korāļus, ierindojot tos starp interesantākajiem baltiešu mūzikas paraugiem (Arro 2013: 1152).

Mengdena radītie skaņdarbi nav izzuduši no vācbaltiešu vokālā repertuāra arī pēc komponista nāves. To spilgti apliecina *Vakardziesmas* folklorizēšanās. Atsevišķas viņa dziesmas atradušas ceļu arī uz draudzēm. Tā, piemēram, jau 1664. gadā izdotajā Rīgas vācu dziesmu grāmatā (*Neu vermehrtes Rigisches Gesang- und Gebätbuch*), ko sakārtojis Rīgas superintendents un Upsālā doktora grādu ieguvušais mācītājs Johans jeb Johanness Brēvers (*Johann*, arī *Johannes Brever* jeb *Breverus*, 1616–1700), iekļautas divas Mengdena dziesmas – *Freut euch, Gottes Kinder* (Nr. 225) un *Jesu, hast Du mein vergessen* (Nr. 532). Arī 1697. gadā izdotajā jaunajā Rīgas dziesmu grāmatā (*Neu vollständiges Rigisches Gesangbuch*) atrodams šī autora dziesmu pāris. Smiltenes mācītājs Svante Gustavs Dīcs (*Svante Gustav Dietz*, 1670–1723) izvēlējis un atzinis par labām veselās astoņas Mengdena dziesmas, no kurām vienu iekļāvis arī latviešu dziesmu grāmatā *Garīga pārļu rota* (1711). Māra Grudule precīzi uzskaita visas astoņas melodijas, minot

24 Šo īpatnību ievērojuši arī citi autori (skat., piemēram, Pauloviča 2009: 122; u. c.).

arī gadu, kad latviešu dziesmu grāmatās tās publicētas pēdējoreiz (Grudule 2017: 236–237):

1. <i>Jesu, hast du mein vergessen</i>	Jēzus! Vui tu nu aizmirsties (1898)
2. <i>Jesu theures Osterlamm</i>	Jēzus, Dieva mīlais bērns! (1943)
3. <i>Zion jauchze voller Freuden</i>	Cijon! Pricājies ar vienu (1898)
4. <i>47. Ps. Alles Volck, so in der Welt</i>	Visi ļaudis pasaulē (1898)
5. <i>143. Ps. Zählestunict meine Zähren</i>	Vui tad Kungs! Tu viss neskaiti (1898)
6. <i>Freude, Freude grosse Freud</i>	Visas malas lustīgas (1839)
7. <i>Freut euch Gottes Kinder</i>	Dieva bērni, dziediet, balsu balsīm klieziet! (1943)
8. <i>Gott ist mein Fels, auf ihn hab ich gebaut</i>	Dievs mana pils, Uz to es vien paļaujos (1898)

Kā atzīst pētniece, šīs astoņas dziesmas ir plašākā Baltijas vācu dzejas kopa latviešu tulkojumā pēc Rīgas reformatora Andreasa Knopkena (*Andreas Knopken*, arī *Knöpken*, *Knopke*, *Knopius*, ap 1468–1539) dziesmu latviskojumiem 16. gadsimtā (Grudule 2017: 236–237).

Latviskotā versijā Mengdena dziesmas parādās arī Kurzemes mācītāja Bernharda Vilhelma Bīnemaņa (*Bernhard Wilhelm Bienemann*, ?–1732) sastādītajos krājumos, sākot ar 1714. gadā klajā nākušo Kurzemes hercoga spiestuves izdevumu²⁵. Latviešu draudžu repertuārā tās saglabājušās teju 250 gadus, tādējādi apliecinot lokālās tradīcijas noturību un ilgtspējību. Diemžēl jaunākajos latviešu dziesmu grāmatu laidienos šim neapšaubāmajām vērtībām (tāpat kā Burkarda Valdisa un dažu citu vietējo autoru dziesmām) vieta vairs nav rasta.

Atsevišķas Mengdena dziesmas iekļautas Igaunijas luterisko draudžu repertuārā; piemēram, dziesma Nr. 170 ietverta Liezēres mācītāja Johana Punšeļa (*Johann Leberecht Ehregott Punschel*, 1778–1849) izdotajā Rēveles (tagadējās Tallinas) dziesmu grāmatā (1887²⁶); šis krājums gan domāts ne tikai igauņu, bet arī latviešu draudzēm. Būtu vēl jāpēta, cik tālu un plaši Mengdena daiļrade migrējusi Baltijas ietvaros. Tas, ka autora dziesmu oriģinālizdevums joprojām pieejams ne tikai Latvijā un Igaunijā, bet arī Zviedrijā, Polijā, Vācijā un citviet Eiropā, apliecina 17. gadsimta iespieddarbu plašās cirkulācijas iespējas un arī ļauj pieņemt, ka šis repertuārs sasniedzis ģeogrāfiski visai daudzveidīgu auditoriju Ziemeļ- un Viduseiropā. Dažādās Vācijas dziesmu grāmatās publicēti vismaz 20 Mengdena teksti (Fischer, Tümpel 1964: 464–480; Grudule 2017: 238). Daļa no tiem iekļauti Prūsijas un citu Baltijas piejūras teritoriju izdevumos²⁷.

25 *Mežmuižas un Kukuru draudžu dziesmu grāmatīņu (Grenzhofsche und Kuckernsche Gesangbuch)* izdevis Georgs Radeckis (*Georg Radetzky*) Jelgavā (1714). Vienīgais eksemplārs ar titullapu latviešu valodā glabājas Kopenhāģenas Universitātes bibliotēkā.

26 *Evangelisches Choral-Buch: zunächst in Bezug auf die deutschen, lettischen und esthnischen Gesangbücher der russischen Ostsee-Provinzen / auf den Wunsch der Livländischen Provinzial-Synode bearbeitet und angefertigt von J. L. E. Punschel, weil. Consistorialrath und Pastor der Loesern'schen Gemeinde in Livland*. 10. verbesserte und vermehrte Auflage. Reval: Franz Kluge, 1887.

27 Te minama, piemēram, Prūsijai un Silēzijai paredzētā dziesmu grāmata *Allgemeines und vollständiges Evangelisches Gesangbuch* (1551. gadā izdota Breslavā, tagadējā Vroclāvā); tāpat arī izdevums *Vermehrtes Kirchen- und Haus-Gesangbuch für Vor-Pommern und Rügen* (1864), kas Štrālzundē laists klajā Priekšpomerānijas un Rīgenes draudžu vajadzībām; u. c.

Mengdens pārstāv 17. gadsimta garīgo liriku. Taču Livonijas vokālās mūzikas žanriskais spektrs ir krietni plašāks. Ir uzplaukusi humānistu tradīcija. Zeļ veltījumu un tā dēvētā gadījumu dzeja un mūzika (okazionālie žanri). Laicīgo dziesmu un vokālinstrumentālo darbu autori un konkurenti, Kaspars Špringers un Džons Stenlijs, kaldina savu popularitāti Rīgā ar sadzīves mūziku. Arī Rīgas kantori Jākobs Lotīhijs (*Jacobus Lotichius*, 1586–1659), Daniels Kāde (*Daniel Kahde*, arī *Kade*, *Cadeus*, 1631–1689) un vēl citi, mazāk pazīstami, gluži epizodiski ar Rīgas tipogrāfiju saistīti autori, piemēram, Valentīns Peraks (*Valentin Perack*, pirms 1632–?) un Mozus jeb Mozess Fermers (*Moses Fermer*, pirms 1662–?), sacer dažāda apjoma vokālos darbus, galvenokārt okazionālo mūziku. Rīdziniekiem rodas iespēja iepazīt Johanu Valentīnu Mēderu – komponistu, kas Baltijas kultūrtelpā aplicina sevi kā izcils operu, kantāšu un oratoriju meistars. Bet sevišķi krāšņs, laikmetīgs un daudzveidīgs veidojas draudžu dziesmu grāmatu repertuārs, kas adresēts gan vāciešiem, gan latviešiem. Šajā kontekstā Mengdenam Latvijas mūzikā ir īpaša vieta kā jaunu žanru – garīgās solodziesmas un korāļārijas – pamatlicējam. Viņa dziesmu jaunradē vērojamas paralēles ar laikabiedru veikumu, turklāt tās liecina par savstarpēju mijiedarbi plašākā ģeogrāfiskā areālā.

BALTIC GERMAN SOLO SONGS AND GUSTAV VON MENGDEN

Ilze Šarkovska-Liepiņa

Summary

Keywords: choral-aria, Pietism, Baroque, Humanism in Riga, figured bass

Gustav von Mengden's (1625 or 1627–1688) name was not unknown to Baltic German historians, as he was a member of a famous Baltic German landowner family. His biography and heritage are briefly mentioned in the *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland* (Recke, Napiersky 1832: 200–201). Mengden was one of the few composers of the 17th century to be included in the *Moritz Rudolf Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon...* (Rudolph 1890: 157). The wider revelation of Mengden's musical heritage is related to the edition of Woldemar von Bock's collection of 36 chorales, published in Dorpat (Tartu) (Bock 1864), which transcribed Mengden's songs. Originally, in the 17th century, they were published as melodies with figured bass, but in a new edition of the 19th century, these songs were presented in modern notation. The collection, edited by Robert von Mühlen, *Baltische Gesänge vom 17ten Jahrhundert ab bis zur Gegenwart* (Dorpat, 1894), was based on Bock's collection.

In the 20th century, Mengden is mentioned in a paper by Elmar Arro *Die deutsch-baltische Liedschule* (Arro 1965), which is an attempt to reconstruct a German Baltic musical identity defining song as a central and characteristic genre: Arro considers

song composition to be the foundation of Baltic German music culture, as well as its most significant segment that has influenced the new national (Estonian and Latvian) professional music cultures. The first person that Arro mentions among all the composers is Gustav von Mengden.

In the last decade, culture historian Ieva Pauloviča (2009) as well as literary scholar Māra Grudule (2017, 2018) focused on Mengden's personality. Still, overall the role of the composer is not clearly defined in Latvian music history – it is at best marginal.

Gustav von Mengden, a free lord (*Freiherr*), major general and chief administrative officer (*Landrath*) in Livland, was born in 1625 or 1627 to the family of chief administrative officer Otto von Mengden and Gertrud von Rosen. He studied at the University of Dorpat (Tartu) – matriculation documents reveal his name in January of 1643, and then three years later at the University of Leiden. Gustav von Mengden began his diplomatic career early in life, and had notable achievements. He was a Land Marshall in Livland, a Major, participated in the war with Russian dragoons, and also fought in the army of King Karl X of Sweden in Denmark. He was the assessor of the royal court of Dorpat (Tartu) and the chairman of the Livland General Revision Commission.

Mengden's life also included a particularly stormy event which notably influenced his personality, inspiring artistic expression and creative works – his duel with Jakob Staël von Holstein. Mengden's rival was fatally injured, and, subsequently, the duellist had to flee the country, as he was accused of murder (however, later it was revealed that the culprit was actually Mengden's son Otto Reinhold).

Mengden is among those authors, who themselves wrote both poetry and music. These artistic skills were developed further at the University of Dorpat (Tartu) where he studied not only law but also rhetoric and poetry. It is believed he furthered his knowledge at the University of Leiden. At that time, the notable Flemish poet, professor Daniel Heinsius (1580–1655), worked there.

Mengden most intensively expressed himself as a poet and musician in the last period of his life – the three years of exile after the duel was clearly a time of serious thought and reflection for the notable politician.

As a result – in 1686, in Riga, the Matthias Nöllern printing house published a collection of sacred poetry and music, which includes two volumes:

- *Sonntages | Gedancken | eines | Christen/ | So sich | An | Gott Ver=Miethet. RIGA/ | Gedruckt bey Georg Matthias Nöllern, 302 pages – the collection includes 110 songs, of which 26 are supplemented with sheet music;*
- *Der | Verfolgete/ Errettete | und Lobsingende | DAVID, | Das ist; | Alle Psalmen Davids in Reimen | gefasset/ und auff denen/ bey der | Evangelischen Kirchen gebräuchlichen | Melodeyen eingerichtet | Durch | Einen Christen/ der sich in seinem | PATHMO | An | Gott Ver=Miehet. Riga/ Bey Georg Matthias Nöllern, 1686, 448 pages – 150 psalms, of which 12 have sheet music.*

As Mengden was persecuted and lived in exile, the collection was published anonymously. Both the title page and the conclusion of the collection contain vignettes that include the author's initials, as well as the author's family crest and a text where the author considers himself one of God's obedient servants: *Gott=Ver-Mietet*. As we can see, these words contain the author's initials.

Both sections of the publication include hymns. As was noted by Elmar Arro, the "song", which includes text and musical components, forms one whole and all young cultures are characterised by songwriters – the songs that they create are based on their own texts (Arro 1965: 175).

Mengden's music belongs to the era of emerging Pietism and to the Baroque stylistic – it is arranged for multiple voices and stylistically represents a freedom, passion, and influences from the musical rhetoric. He uses not only song melodies appropriated from the Church, but also creates his own originals. Mengden has at least 38 original songs. However, sometimes he included in his collection only references to well-known chorales without musical notes, adverting with which melody each text should be sung.

Mengden's multi-voiced original song samples are composed with figured basso continuo. They represent almost an entirely new genre for Latvia – samples of sacred songs with harpsichord, organ or lute accompaniment. These works can be considered as *chorale-arias* (Arro 1965). They are distinguished by religious poetry, interesting melodic lines (large intervals, the usage of melodic ornamentations), and, additionally, the author often uses dynamic and tempo designations like *adagio*, *allegro*, etc., which was not a standard practice in typical religious song collections. Particularly notable is the *Evensong* (*Abendlied*), which later became known as a Baltic German folk song.

Accordingly, we must conclude that a congregation will be unable to perform these original works (for example, if the melody includes a high g", which can only be reached by a good soprano). The lyrical intimacy is significantly more complex in the musical sense: Mengden's songs are like quiet home prayers, which are performed by one singer – a soprano or tenor. The song texts reflect a style that was characteristic of the second half of the 17th century, the age of transition from a rigid orthodox church song to a subjective, individual and piety-influenced expression. When discussing the overall composition of songs, one must remember that, in Livonia, it appears in a variety of genres. If Mengden is a representative of the sacred song branch, then another Livonian composer – Mengden's contemporary Caspar Springer – represents secular songs.

The German song book that was released in 1664 in Riga (*Neu vermehrtes Rigisches Gesang- und Gebätbuch*) and was prepared by the Riga superintendent Johann Brever (1616–1700), included two of Mengden's songs. Two more of his songs can be found in the Riga songbook *Neu vollständiges Rigisches Gesangbuch* (1697). The pastor Svante Gustav Dietz, from Smiltene, selected 8 of Mengden's songs, one of which was included in the Latvian-language songbook from 1711 (*Garīga pērļu rota*). Mengden's songs have been held for almost 250 years in the repertoire of Latvian parishes, thus proving the

stability of the locally produced repertoire. Unfortunately, in the latest Latvian songbook releases, these undeniable values (like those of Burcard Waldis from 16th century, and some other local authors) are no longer included.

At this time, Gustav von Mengden is the first known Latvian-born composer. The detailed study of his work, as compared to other contemporaries in the Baltics and in a broader context, could more clearly mark the uniqueness of Baltic music culture on the map of Europe.

AVOTI

ARHĪVI

LNA/LVVA (Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs)

4060. fonds – *Latvijas Vēstures institūta dokumentu kolekcija 1501–1947*:

4060-2-286: Memoriāls landrāta G. Mengdena lietā. Oriģināls

BIBLIOTĒKAS

LNB (Latvijas Nacionālā bibliotēka), Reto grāmatu un rokrakstu krājums

LNB, R W2/2104, konvolūts²⁸:

[Mengden, Gustav von.] *Sonntages | Gedancken | eines | Christen/ | So sich | An | Gott Ver=Miethet. RIGA/ | Gedruckt bey Georg Matthias Nöllern*

[Mengden, Gustav von.] *Der | Verfolgete/ Errettete | und Lobsingende | DAVID, | Das ist; | Alle Psalmen Davids in Reimen | gefasset/ und auff denen/ bey der | Evangelischen Kirchen gebräuchlichen | Melodeyen eingerichtet | Durch | Einen Christen/ der sich in seinem | PATHMO | An | Gott Ver=Miethet. Riga/ Bey Georg Matthias Nöllern. 1686*

LITERATŪRA UN ELEKTRONISKIE RESURSI

Albrecht, Christoph (1995). *Einführung in die Hymnologie*. 4. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck und Ruphert

Apīnis, Aleksejs (1991). *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga: Liesma

Arro, Elmar (1927). Gustav Frhr. von Mengden. *Rigasche Rundschau*. 27. April, Nr. 92 (Beilage): 5; 28. April, Nr. 93 (Beilage): 6

28 Saskaņā ar LNB pētnieces, vēsturnieces Kristīnes Zaļumas skaidrojumu, šis varētu būt paša Mengdena eksemplārs. – *Sast. piezīme*.

Arro, Elmar (1965). Die deutschbaltische Liedschule. Versuch einer nachträglichen musikhistorischen Rekonstruktion. In: *Musik des Ostens (Sammelbände der Johann-Gottfried-Herder Forschungsstelle für Musikgeschichte)*. Bd. 3. Hrsg. von Elmar Arro und Fritz Feldmann. Kassel [u. a.]: Bärenreiter, 175–239

Arro, Elmar (2013). Letten. In: *Handbuch der Musikgeschichte*. Hrsg. von Guido Adler. Teil 2. Hamburg: Severus Verlag, 1152–1154

Auns, Muntis (2018). Livonija un latvieši. In: *Latvija un latvieši*. Akadēmiskie raksti 2 sējums. Sast. Jānis Stradiņš. 2. sējums. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 214–246

Bērziņa, Gita, un Brigita Cīrule (2015). The Classical Basis of Education at Riga Dome School during the 16th and 17th Centuries. *Letonica*, Nr. 30: 21–34

Bock, Woldemar von (1864). Einleitung. In: *36 Chorale aus den Schriften des livländischen Landraths Gustav Freiherrn von Mengden*. Hrsg. von Woldemar Bock. Dorpat: E. J. Karow, I–XV

Breģe, Ilona (2001). *Cittautu mūziķi Latvijā 1401–1939*. Leksikons. Rīga: Zinātne

Browning, Robert M. (1971). *German Baroque Poetry. 1618–1723*. Pennsylvania: Pennsylvania University Press

Fischer, Albert, und Wilhelm Tümpel (1964). *Das deutsche evangelische Kirchenlied des 17. Jahrhunderts*. Bd. IV. Hildesheim: G. Olms

Gottzmann, Carola L., und Petra Hörner (2007). *Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburgs. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Berlin: De Gruyter

Grudule, Māra (2017). *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

Grudule, Māra (2018). Vācbaltieši Latvijas un latviešu kultūras vēsturē. In: *Latvija un latvieši*. Akadēmiskie raksti 2 sējums. Sast. Jānis Stradiņš. 1. sējums. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 718–760

Hollander, Bernhard (1980). *Geschichte der Domschule des späteren Stadtgymnasiums zu Riga (Serie: Beiträge zur baltischen Geschichte, 10)*. Hrsg. von Clara Redlich. Hannover: H. v. Hirschheydt

Koch, Klaus-Peter (2015). Deutsche Musiker in den baltischen Ländern [Einleitung zum Verzeichnis “Deutsche Musiker in Lettland einschließlich dem südlichen Livland” als Pdf-Datei auf der Internetseite der Universität Leipzig]. In: *Musikgeschichte in Mittel- und Osteuropa. Mitteilungen der internationalen Arbeitsgemeinschaft an der Universität Leipzig*. Heft 15. Hrsg. von Helmut Loos und Eberhard Möller. Leipzig: Gudrun Schröder Verlag, 87–93. https://www.gko.uni-leipzig.de/fileadmin/user_upload/musikwissenschaft/pdf_allgemein/arbeitsgemeinschaft/Heft15/Heft_15_Koch2Lettland.pdf (skatīts 25.03.2019.)

Krēsliņš, Jānis (1994). The Dissemination of the Latin Book in the Baltic Sea Region During the Sixteenth and the Seventeenth Century. In: *Mare Balticum – Mare Nostrum*:

Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500–1800). Acts of the Helsinki Colloquium 16–21 August, 1992. Edited by Outi Merisalo and Raija Sarast-Wilenius. Helsinki: Academiae Scientiarum Fennicae, 110–122

Pauloviča, Ieva (2009). *Garīgā mūzika Vidzemē Zviedrijas lielvalsts vēlīnājā posmā (1660–1710)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija

Recke, Johann Friedrich von, und Carl Eduard Napiersky (1832). *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*. Bd. IV. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn

Rudolph, Moritz (Hrsg.) (1890). *Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon nebst Geschichte des Rigaer Theaters und der Musikalischen Gesellschaft*. Riga: Commissions-Verlag von N. Kymmell

Scheunchen, Helmut (2002). *Lexikon deutschbaltischer Musik*. Wedemark-Elze: Verlag Harro v. Hirschheydt

Schweder, Gotthard (1910). *Die alte Domschule und das daraus hervorgegangene Stadt-Gymnasium zu Riga*. Riga: Deubner

Stradiņš, Jānis (2009). *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds